

О. В. Бряк

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІССЯ

У статті розглядаються пам'ятки архітектури — культові споруди Київського Полісся, що збереглися до нашого часу й ті, що залишилися для нас лише на зображеннях, малюнках і кресленнях кінця XIX — початку XX ст. Для кожного об'єкта, що розглядається, надається інформація про будівництво храму, короткий опис, доля будівлі впродовж XX ст.

Ключові слова: церква, пам'ятка архітектури, культова споруда, костюл, синагога.

«Памятники малорусской архитектуры давно уже требуют удовлетворительного издania и точного, систематического и научного описания. Памятники эти с каждым годом погибают все более и более, неизвестные многим и мало уважаемые самим населением, которое проходит мимо них равнодушно, помогая времени разрушать их драгоценные остатки...», писав Г. Г. Павлуцький більше ста років тому [Павлуцький, 1905, с. 107—109]. Він був правий: ми знищили майже всі пам'ятки архітектури козацької доби, які ще існували на початку XX ст.

Сучасне Київське Полісся територіально складається з Іванківського, Поліського і частини Вишгородського районів. До 1917 р. це була територія Радомишльського повіту. На цій території, станом на 1910 р., знаходилося 39 православних храмів, 3 старообрядницькі церкви, 2 старообрядницькі монастирі, 4 католицькі храми і багато синагог. На сьогодні залишилося 8 церков, руїни церкви Ікони Казанської Божої Матері біля с. Замощія і залишки Пустинно-Миколаївського чоловічого монастиря. Костюли не збереглися, будівлі синагог та єврейських молитовних будинків були зруйновані чи перебу-

довані для господарських потреб, на сьогодні переважна їх більшість не ідентифікована.

Розглянемо церкви, що збереглися до нашого часу. Всі вони були побудовані наприкінці XIX — початку XX ст.

Церква Козьми і Даміана у с. Коленці Іванківського району була побудована у 1874 р. на місці попередньої 1752 р. Відомо, що церкву 1752 р. будували з матеріалів церкви, перенесеної із с. Унин (сучасне с. Тетерівське) [Похилович, 2005, с. 114]. У 1861 р. цивільний інженер Кропотов обстежив стару церкву і склав *«ведомость об общей потребности в материалах для деревянной церкви в с. Коленцы по проекту № 3»*. Мешканці села неодноразово зверталися з листами про допомогу у будівництві нової церкви. 1866 р. трапилася пожежа і церква згоріла повністю разом із всім начинням, а ще раніше, дзвіниця *«по чрезмерной ветхости грозившей опасностью падением разобрана с распоряжения полиции до основания, 10 лет назад»* [Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 1020, арк. 412]. 1872 р. розпочалось будівництво нової церкви через церковнопарафіяльне кураторство. Місцеві мешканці зібрали 1055 руб., від держави було надано 4570 руб. Почали заготовляти будівельний матеріал для церкви. Остаточний проект і кошторис розробив відомий київський архітектор Микола Єгорович Юргенс [Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 354]. Побудували церкву за два роки і освятили 1874 р. [ЦДІАК України, ф. 442, оп. 575, спр. 8]. Збереглися описи будівлі церкви і майна 1922 р.: *«Космо-Демьяновский православный храм с. Коленцы. Храм однопрестольный, двухглавый, деревянный на каменном фундаменте. Снаружи и внутри выкрашен масляной краской. Внутри расписан картинами*

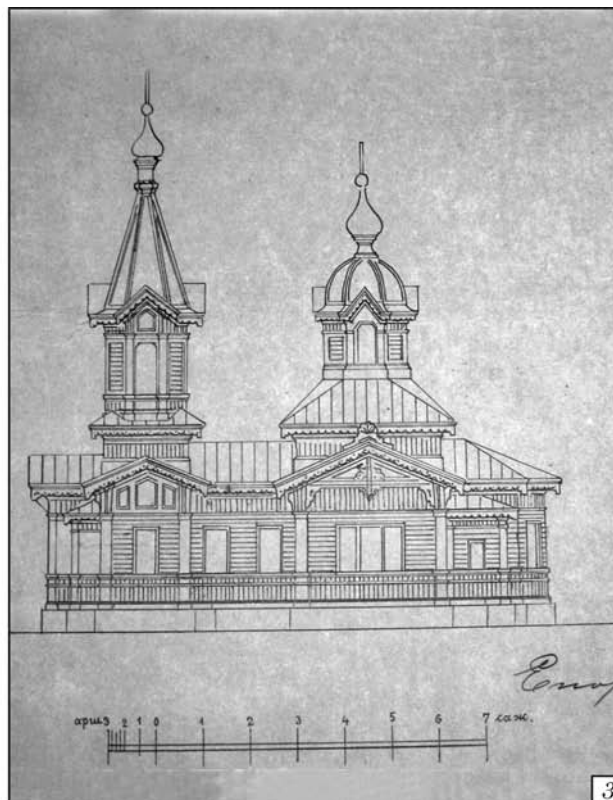
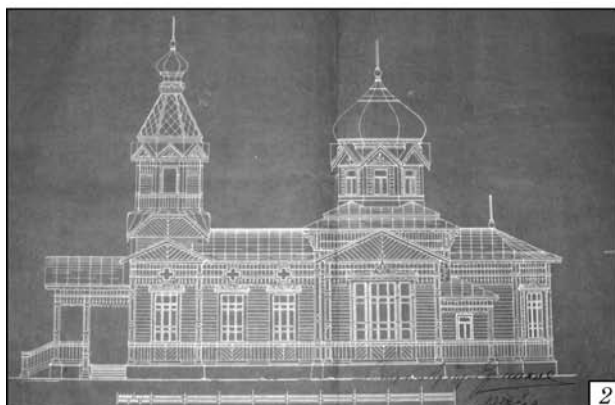

Рис. 1. Козьмодем'янська церква с. Коленці 1874 р., архітектор М. Є. Юргенс (1); церква Іоанна Богослова с. Сидоровичі, проект В. М. Ніколаєва 1896 р. (2); церква Різдва Пресвятої Богородиці с. Мусійки 1907 р., креслення Є. Ф. Єрмакова 1904 р. (3)

изредка. Колокольня в связи с храмом деревянная. Оценен в 8000 руб. Иконостас деревянный новый, изредка резной, с позолоченными колоннами, в три яруса...» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 342]. За часів радянської влади церкву закривали на півроку перед Другою світовою війною, весь інший час вона була діючою, але коштів на ремонтні роботи не вистачало. Сьогодні церква Козьми і Даміана, щойно виявлена пам'ятка архітектури¹, потребує негайної реставрації з повною заміною шпалівки (рис. 1, 1).

У 1892 р. відомим київським архітектором Володимиром Миколайовичем Ніколаєвим було складено проект церкви Іоанна Богослова у с. Сидоровичі Іванківського району. Церкву побудували на земельній ділянці, яку місцеві поміщики Яків і Леонтій Старжинські віддали у довічне володіння церкві: «в память чудесного спасения Государя Императора Александра Александровича с семейством от грозившей опасности 17 октября 1888 года» [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 229, спр. 9]. Церкву освятили у 1896 р. [Трегубов, 1910, с. 319]. На церковному майдані спорудили пам'ятник імператору Олександрові II. У роки революції та громадянської війни пам'ятник було

знищено, а у 1930-х рр. церкву позбавили верхів і пристосували до господарських потреб. Під час Другої світової війни церква була діючою. Правив священник Мінько Єфим Родіонович [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 2]. Церква Іоанна Богослова розташована у східній низинній частині села. Будівля дерев'яна, хрещата в плані, за проектом однобанна, з прибудованою дзвіницею. Центральний об'єм квадратний в плані, вітвар гранчастий, бічні рамена прямокутної форми. До четверика дзвіниці примикають бічні ризаліти, що завершуються трикутними фронтонами. В опорядженні фасадів виділяється декоративний фриз з вертикальних рейок. Над входними дверима розташована ікона Іоанна Богослова [Ерофалов, 1990, с. 188—189]. Пам'ятка архітектури місцевого значення (ох. № 69-кв)², потребує поточного ремонту і відтворення верхів відповідно до проекту В. Ніколаєва, що зберігся в Державному архіві Київської області (рис. 1, 3; 7, 7; тут і далі див. кольорову вклейку).

До XIX ст. у с. Феневичі Іванківського району власної церкви не було. Мешканці села були приписані до Михайлівської церкви с. Катюжанка, що знаходилась за 5 верст від села, за болотистою заплавою р. Здвиж. У середині

1. Пам'ятка занесена до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Наказ Управління культури № 74/01 від 07.10.2010.

2. Пам'ятка занесена до переліку пам'яток архітектури місцевого значення Рішенням обліконкому від 24.04.90. № 67.

XIX ст. місцевий поміщик князь Любомирський виявив бажання побудувати в селі церкву, але до справи не дійшло [Похилевич, 2005, с. 18]. У 1896 р. мешканці села направили листа до Київської духовної консисторії: «Общество наше, крестьян деревни Феневич, приговором, состоявшимся 26 ноября 1894 года, постановило в память в Бозе Почившего Его Императорского Величества Государя Императора Александра III устроить в деревне Феневичах на собственные средства церковь во имя святого благоверного князя Александра Невского, для чего ассигновано 4 000 руб., и кроме того устроить для церковного причта нужной постройки помещения... Для строительства выделили просторную площадь, находящуюся почти в центре села — место удобно и прилично под погост церковный» [ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1055, спр. 262].

У 1899 р. київським архітектором Стефаном Васильовичем Рикачовим на замовлення громади був розроблений проект церкви [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 235, спр. 127]. У 1902 р. будівництво було завершено. В описах церковного майна 1922 р. є опис церкви: «Свято-Александро-Невская церковь однопрестольная, деревянная на кирпичном цоколе, снаружи обшита тесом и покрыта масляной краской, внутри покрашена таковой же краской. Покрыта железом и покрашена зеленой масляной краской. Длина церкви, считая с колокольней, 12 саж. Наибольшая ширина 7 и $\frac{1}{3}$ саж. Высота до верхнего карниза 4 саж. На церкви имеется один большой купол и один малый над алтарем. Колокольня при церкви деревянная во 3 яруса, высотой до карниза 6 саж. И составляет одно общее здание с церковью. Окон в церкви 18 шт. больших и 5 малых. Дверей наружных створчатых трое и одна малая простая, внутренних дверей пять. Строение сохранилось хорошо, оценено в 40 000 руб. Иконостас деревянный, не резной, с позолотой, в первом ярусе 6 икон, во втором ярусе 8 икон, иконостас оценен в 2000 руб. (цены показаны в рублях дореволюционных времен)» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 355]. У 1968 р. будівлю церкви пропонували для занесення до реєстру пам'яток архітектури, що охороняються державою, але щось завадило цьому рішення [Держархів Київської обл., ф. 5418, оп. 1, спр. 339]. Церква збереглася в доброму стані і є щойно виявленою пам'яткою архітектури¹ (рис. 7, б).

Інформація в краєзнавчій літературі про церкви с. Мусійки (колишня назва села — Мойсейки) відсутня, у 1900 р. в селі існувала каплиця [Микитенко, 2008, с. 64]. Відомо, що мешканці села відвідували Покровську церкву в с. Обуховичі [Похилевич, 2005, с. 113]. У 1904 р.

епархіальний архітектор Євген Федорович Єрмаков розробив проект дерев'яної церкви [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 240, спр. 258] (рис. 1, 2). Церкву побудували і освятили 1907 р. на честь Різдва Пресвятої Богородиці. З описів церковного майна 1922 р.: «Храм однопрестольный, деревянный, крытый железом, такая же колокольня в одной связи. Построен в 1907 году из соснового материала» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 262]. Під час Другої світової війни церква була діючою. Правив у церкві священник Петро Малиновський [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 2]. У 2003 р. громадою села церкву відремонтували [Микитенко, 2008, с. 67].

Церква дерев'яна, п'ятизрубна, хрещата в плані, на цегляному підмурку. Із заходу до неї прибудована двоярусна дзвіниця, завершена восьмигранним шатровим верхом. Центральний об'єм квадратний в плані, віттарна частина гранчаста, бічні рамена прямокутної форми, з двоххилими дахами, що завершені трикутними фронтонами. До віттарної частини з півдня та півночі прибудовані невеличкі ризниця та паламарня. Церква горизонтально шальована. Цокольна частина і фриз шальовані вертикально. Центральний зруб увінчує невисокий гранчастий барабан з чотирма вікнами на гранях, вкритий шоломовидною банею. Вікна основного об'єму великі, прямокутні. Над прямокутними вікнами бабинця розташовані маленькі хрещаті віконця. До дзвіниці прибудований ганок з піддашком на орнаментованих стовпчиках. Церква Різдва Пресвятої Богородиці є домінуючою та окрасою села, цікавим зразком культурної архітектури початку ХХ ст. (рис. 7, 5).

У першій половині XIX ст. в Чорнобилі було 3 православні церкви: Іллінська, Миколаївська і Богородицька. У 1849 р. Миколаївська і Богородицька згоріли під час великої пожежі. Миколаївська була відбудована у 1858 р. Іллінська церква в Чорнобилі існувала багато віків. Згідно з актами Радомишльської консисторії, у 1749 р. було прийняте рішення про будівництво у Чорнобилі Іллінської православної церкви на місці попередньої, що згоріла. Іллінська церква, побудована у 1779 р., також згоріла під час пожежі 1873 р. [Похилевич, 2005, с. 124; 2007а, с. 202]. За існуючими на той час правилами, якщо дерев'яний храм не вберегли від пожежі, віруючі мають наступний храм будувати мурованим власним рахунком. Того ж року на відбудову церкви було надано державний кредит у розмірі 37 628 руб. 23 коп. М. Є. Юргенсом було складено кошторис і розроблено проект мурованої Іллінської церкви. 1874 р. роботи розпочали. Окрім Юргенса, нагляд за роботами проводив архітектор Петро Олександрович Федоров. 1878 р. роботи були завершені, необхідно було лише 1198 руб. на влаштування сходів у дзвіницю [Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 526]. У казну кошти повернули: 4000 руб. —

1. Пам'ятка занесена до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Наказ Управління культури № 74/01 від 07.10.2010.

від пожертв; 33 628,23 руб. — з церковних грошей [ЦДІАК України, ф. 442, оп. 563, спр. 13]. 1883 р. за цим самим проектом завершили будівництво Миколаївської соборної церкви у Радомишлі [Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 1058; Трегубов, 1910, с. 292].

Церква побудована у неоруському стилі, велика, п'ятидільна з гранчастою апсидою і прибудованою дзвіницею. Стіни вінчають стилізовані напівкруглі закомари, верхи церкви та дзвіниці високі, пірамідальні. На шатрі чотириярусної дзвіниці розташовані маленькі віконця — слухи. За часів радянської влади церкву на деякий час закривали. Під час Другої світової війни вона була діючою. Службу правив священник Попов Павло Софронович, псаломщик — Прищепя Сава Онуфрійович [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 2]. Після війни Іллінська церква залишалась діючою. На побитий уламками снарядів Свято-Іллінський храм встановили хрест. У музеї церкви збереглося фото цієї події (рис. 2, 2).

Після Чорнобильської катастрофи 1986 р., коли розпочалась загальна евакуація населення, розпочалося евакуювання і церкви. Про події під час евакуації розповідав протоієрей Микола Якушин: «У настоятеля, отця *Николая Гасица* (ныне уже покойного), забрали под расписку ключи, а храм опечатали. При Свято-Ильинской церкви размещалось Чернобыльское благочиние. Сюда входили Чернобыльский, Бородинский и Иванковский районы. Благочинного перевели в село Микуличи Бородинского района. Отец Николай начал перевозить кое-какие вещи: иконы, утварь. На мой взгляд, пятую часть удалось сохранить. Батюшка официально договаривался с милицией, все это происходило по благословению церковной власти. ... Слава Богу, Царские врата в Свято-Ильинском храме сохранились до сего дня. Мне кажется, что он что-то чувствовал и предвидел возобновление приходской жизни» [Якушин, 2006].

Рис. 2. Іллінська церква м. Чорнобиль 1878 р., світлина 2015 р. (1) та встановлення хреста на дзвіниці після війни (2); ікона «Спас Чорнобильський» в інтер'єрі Іллінської церкви (3)

Деякий час після аварії церква, як і все містечко, занепадала. Банька на куполі дзвіниці нахилилася, ганок відійшов від стіни, вся церковна садиба поросла самосівами та чагарником. Завдяки небайдужим людям на чолі з місцевим мешканцем, майбутнім протоієреєм Миколою Якушиним, розпочали відроджувати святиню. 2003 р. реставрацію церкви завершили (рис. 2, 1). Предстоятель Української Православної Церкви митрополит Володимир відслужив молебень біля меморіалу загиблих під час аварії на ЧАЕС, освятив хрест відреставрованої церкви. До церкви повернули дві ікони Богородиці і свт. Миколая, що були викрадені. Їх передали митрополиту Володимирі співробітники Служби безпеки України. Святині були вилучені у мародерів і зберігалися в Лаврі [Якушин, 2006].

На 20-ту річницю Чорнобильської трагедії Іллінському храму була передана ще одна святиня — ікона «Спас Чорнобильський», одна з незвичних ікон православної церкви. Христос, Богородиця, архангел Михаїл, душі загиблих у катастрофі, рятувальники у протигазах, лікарі та енергетики у білих халатах. Незвичні сучасні персонажі нагадують про Чорнобильську трагедію. Ікону було написано у 2003 р. за благословення Митрополита Київського Володимира (рис. 2, 3; 8, 5; тут і далі див. кольорову вклейку).

У дворі Іллінської церкви встановлено дзвін та дошка з написом: «ДЗВІН СКОРБОТИ. Спилися і схили голову — перед тобою Древлянська земля із смутком ядерної катастрофи. Перед народом, який жив тут віками і як пісок розсипався по всьому світу. Боже, допоможи нам грішним здолати цю біду».

На північній околиці с. Бички, на правому березі р. Уж колись був розташований старообрядницький Чорнобильський Пустинно-Миколаївський чоловічий монастир. Почав він функціонувати у 1772 р. на іншому місці, у Чорнобилі, а потім був перенесений до урочища Бички, на землі, подарованій монастирю місцевим поміщиком. Монастир був дуже впливовим у старообрядницькому світі. На початку XIX ст. на території монастиря існувала дерев'яна церква, 50 окремих хат слугували келіями для монахів, були і господарські будівлі. Територію оточував дубовий паркан до 2 м заввишки.

Відомо, що у 1883 р. представники монастиря звернулися до єпископа Сильвестра Новозибківського та Балтського з проханням вирішити питання про будівництво в монастирі церкви замість тієї, що згоріла. Питання було вирішене задовільно і в монастирі звели цегляну церкву [Таранець, 2007, с. 52, 119, 126].

У 1922 р. проводили опис монастирського майна: «Имущество принадлежащее Никольскому мужскому монастырю Приборской волости Чернобыльского уезда. Храм каменный, двухпрестольный. Купола деревянные, длина —

35, ширина — 17, высота 15 аршин. Оценен в 5000 руб. Земли под лесом 227 десятин» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919]. 1930 р. монастир було зачинено, 1932 — будівлю церкви позбавили верхів, дзвіницю зруйнували. Покрівлі келій з гонтової замінили на залізну, огорожу розібрали і почали використовувати келії та господарські будівлі під житло.

Ось як описує руйнування монастирів жителя с. Красилівка старообрядка Марія Іванівна Полякова: «В 1929 г. разгромили монастыри: Никольский мужской и Казанской Божьей Матери женский в Замошье. В этих монастырях были большие собрания икон древнего письма и старопечатных книг. Не знаю, как распорядились книгами и иконами в женском монастыре, а в мужском из них устроили костер. Невольным свидетелем этого необъяснимого вандализма был мой отец. Он ехал из Замошья в Красилівку и случайно увидел этот ужас. Чекисты никого близко не подпускали, а сами выносили охапками ценнейшие фоліанты, бросали в костер и хохотали. Отец как-то сумел схватить полуобгоревшую книгу и спрятать. Это оказался Псалтырь, отпечатанный в Москве в 1646 г. Иноки и инокини сами искали себе пристанища. В 1935 г. на кладбище мужского монастыря решили устроить силосную траншею. Разрыли могилы, а над выкопанными черепами иноков «строители» надругались» [Таранець, 2004, с. 273].

Миколаївська мурована церква побудована була як однокупольна трьохчастна базиліка. Фасади розчленовані пілястрами, перекриття і підлога дерев'яні. Дверні та віконні отвори прикрашені фігурними наличниками. Після зносу верхів будівлю перекрили двоскатною шиферною покрівлею.

Колишня трапезна була розташована у західній частині монастирського подвір'я. Будівля одноповерхова, зрубна, видовжена з півдня на північ. Третину будівлі займали келії, в іншій частині були кухня і трапезна. Вздовж східного фасаду розташована галерея, з якої влаштовані входи до усіх приміщень. Келії ігумена і монахів були розташовані на схід від церкви, поруч дерев'яне складське приміщення і сторожка біля одного з входів до монастиря. До 1986 р. всі ці будівлі існували на території колишнього монастиря. На думку дослідників, дерев'яні будівлі є цінними пам'ятками дерев'яного зодчества [Горбенко, 1990, с. 30]. Сьогодні в будівлях, що збереглися, влаштували скит монахині Київського Покровського жіночого монастиря (рис. 3, 1).

Старообрядницький Замошенський жіночий монастир Ікони Казанської Божої Матері зустрічається в описах 1834 р., хоча, можливо, він існував і у 1832 р. Монастир належав до старообрядницької Білокриницької єпархії.

У 1911 р. до Київського будівельного відділення звернулися уповноважені Київської

Рис. 3. Церква Чорнобильського Пустинно-Микільського монастиря 1883 р. у с. Бички (1); церква Покрови Пресвятої Богородиці у с. Кухарі Іванківського р-ну, проект архітектора С. В. Рикачова 1891 р. (2); Миколаївська старообрядницька церква с. Красилівка, світлина до 1987 р. (3)

старообрядницької громади з проханням надати дозвіл на будівництво в слободі Замошшя Шепелицької волості Радомишльського повіту в садибі старообрядницького жіночого монастиря замість дерев'яної, що згоріла, мурованої церкви [Таранець, 2007, с. 52]. Проект церкви розробив відомий київський архітектор Микола Миколайович Горденін. Площа, на якій мали будувати церкву, 33×28 саж., була оточена 12 маленькими монастирськими келіями; інших будівель на той час не було [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 248, спр. 85]. Церкву побудували у 1914 р.: «Храм новий каменний, купола і колокольня дерев'яні, крыты железом. Длинна 40 арш., ширина 13 арш., высота 12 арш.» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 142]. У 1929 р. монастир було зачинено. Сьогодні територія колишнього монастиря знаходиться на 30-кілометровій зоні відчуження Чорнобильської АЕС, і лише руїни храму нагадують про колишню святиню (рис. 7, 1).

Єдиною дерев'яною церквою, що відома у Чорнобильській зоні, є Михайлівська церква у с. Красно. Вона була побудована 1905 р. [Трегубов, 1910, с. 322] на місці попередньої, 1800 р. [Похилевич, 2005, с. 126]. Після Чорнобильської катастрофи і відселення людей з села, що розташоване на відстані близько 3 км від реактора,

церкву пограбували мародери, зруйнували іконостас. Останні роки силами настоятеля Свято-Іллінської церкви м. Чорнобиля проводяться ремонтні роботи та впорядження церкви (рис. 7, 3).

Щойно виявлена пам'ятка архітектури, церква на честь Різдва Пресвятої Богородиці у с. Вовчків, єдина відома пам'ятка архітектури на території Поліського району, що збереглася до нашого часу⁴. Перші згадки про церкву належать до XVIII ст. У 1783 р. 90-річний старець Андрій Тимченко розповідав, що за його пам'яті в селі вже була церква: «...структури мизерной, которая стояла около 70 лет». 1746 р. побудували нову церкву, що згоріла через 20 років. 1773 р. була побудована дерев'яна церква, яка простояла більше 100 років [Похилевич, 2005, с. 135]. Сучасна дерев'яна церква на честь Різдва Пресвятої Богородиці побудована у 1877 р. [Трегубов, 1910, с. 313]. Церкву будували державним коштом і витратили на будівництво 6162 руб. 10 коп. [ЦДАВО України, ф. 442, оп. 575, спр. 8]. Проект і кошторис на будівництво церкви в 1873 р. розробив М. Є. Юргенс

1. Пам'ятка занесена до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Наказ Управління культури № 74/01 від 07.10.2010.

[Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 556, арк. 45]. У 1930-х рр. церкву закривали. Під час Другої світової війни священиком у церкві був Іван Прохорчук [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 2].

Будівля потребує реставрації, відтворення верхів і занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (рис. 7, 4).

Любимівка — село у Вишгородському районі. Протягом своєї історії село багато разів змінювало свою назву: Мокець, Злодіївка, Воздвиженське, Мануїльськ, Сосновка, а з 1963 р. — Любимівка. У 1859 р. місцева поміщиця Варвара Іванівна Лукомцева за підтримки чоловіка та мешканців сіл Мокреця та Сичовки побудувала в селі церкву Воздвиження Хреста Господнього. Після цього село деякий час мало назву «Воздвиженське», замість попередніх «Мокрець» та «Злодіївка» [Трегубов, 1910, с. 313; Похилевич, 2005, с. 102]. За легендами, що зібрав Л. І. Похилевич у XIX ст., в центрі села, де на той час був цвинтар, колись знаходилась церква Покрови Богородиці [Похилевич, 2007б, с. 182]. 1894 р. в церкві проводились ремонтні роботи [ЦДІАК України, ф. 127, оп. 876, спр. 687]. Церква цегляна, тридільна, однокупольна, з напівциркулярною апсидою та двоярусною дзвіницею. Центральний об'єм перекритий куполом на дерев'яному восьмигранному барабані. Скоріш за все, барабан церкви перебудовували, але місцеві мешканці цього не пам'ятають. Дзвіниця має шатрове завершення. Вікна з напівциркульними перемичками.

На відміну від багатьох інших церков, церква Воздвиження Хреста Господнього за радянських часів не зачинялась. У церкві збереглися ікони, рушники та інше церковне начиння. У Державному архіві органів влади зберігається опис церкви і церковного майна, що існувало у 1922 р. Оцінена будівля тоді була на 10 000 руб. [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, с. 166].

На церковному цвинтарі знаходиться поховання відомого краєзнавця Лаврентія Івановича Похилевича (1816—1893) і поховання льотчика М. П. Карташова, який загинув у липні 1941 р. Воздвиженська церква є пам'яткою архітектури місцевого значення (ох. № 56-кв) і охороняється державою¹ (рис. 7, 2).

Багато церков вже не існує сьогодні, але збереглися їхні зображення.

Церква Покрови Пресвятої Богородиці у с. Кухарі існувала ще на початку XVIII ст. (1720?), наступну побудували з соснової деревини у 1778 р. [Похилевич, 2005, с. 137]. Вона простояла більше 100 років і у 1891 р., за проектом архітектора С. В. Рикачова, побудували нову, також дерев'яну (рис. 3, 2). Зберігся про-

ект цієї церкви [Трегубов, 1910, с. 316; Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 227, спр. 105].

Ярослав Тарас, за матеріалами польових досліджень Житомирського та Київського Полісся у 1994—2003 рр. наводить такі дані: «Зразу після голодомору закрили церкву Покрови Пресвятої Богородиці в с. Кухарі. Знімали хрести та куполи місцева голота Ігнат та Іван Довгополе» (Зап. 17.08.1996 р. у с. Кухарі Іванківського р-ну Київської обл. від Лук'яненка Григорія Михайловича, 1925 р. народж.) [Тарас, 2013].

Старообрядницька церква Святого Миколая, 1909 р., у с. Красилівка була занесена до переліку пам'яток архітектури місцевого значення (ох. № 68-кв)². В описах будівель і майна церков і монастирів України 1922 р. про неї сказано: дерев'яна на цегляному фундаменті. Огорожа дерев'яна, пофарбована [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 152]. Із спогадів жительки с. Красилівка старообрядки Марії Іванівни Полякової: «Старая церковь уже не вмещала всех молящихся, и когда 17 апреля 1905 г. был издан императорский указ «Об укреплении начал веротерпимости», сразу же община решила строить новый, более просторный храм. Место для храма выбрали изумительное: в центре села, между Центральной улицей и Селибами. ... Архитектор был тоже из Чернобыля, но уроженец Красиловки, Голубев Михаил (возможно, Голубев — це підрядник, проект було затверджено у 1906 р., креслення поки не знайдені [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 242, спр. 143]). Строили всем миром: и сельские мастера, и наемные. Вскоре в небо взметнулись три осмиконечных креста на зеленых куполах белого храма. В храм вели четыре входа: главный, два боковых и алтарный. У каждого входа обширное крыльцо, обрамленное резными балясинами. Воздвигался храм около четырех лет, и в 1909 г. освящен во имя Святого Николая. Внутри храм пронизан светом, падающим сверху из главного купола и из огромных боковых окон. Трехъярусный иконостас украшен богатой золоченой резьбой на сине-фиолетовом фоне, изумительно резное кружево царских врат» [Таранец, 2004, с. 265].

У 1930-х рр. церкву закрили і влаштували в ній комору. «Паникадила сняли, потому что понадобились бронзовые цепи для привязи колхозных телят. Хрустальные подставки и подвески разобрали колхозные активисты по домам на игрушки детям. Подсвечники, лампы и изувеченные паникадила свалили в боковой комнате притвора на общую кучу. Молиться запретили, грозя высылкой в Сибирь» [Таранец, 2004, с. 274].

Німці дозволили відкрити церкву, служби відновились.

1. Пам'ятка занесена до переліку пам'яток архітектури місцевого значення Рішенням облвиконкому від 24.04.90. № 67.

2. Пам'ятка занесена до переліку пам'яток архітектури місцевого значення Рішенням облвиконкому від 24.04.90. № 67.

Після Чорнобильської катастрофи люди залишали село. Почалися крадіжки в церкві. У серпні 1987 р. під час служби обвалилася головна баня. Її було пошкоджено снарядом ще під час війни. Всі ці роки деревина підгнивала, а потім не витримала. Віруючі зробили ремонт, баню не відтворили, а отвір закрили покрівлею. У 1991 р. освятили відремонтований храм (рис. 3, 3). Весь час церква потерпала від злодіїв. Автогеном розрізали ґрати на вікнах і грабували ікони, церковні речі, книги. Із спогадів Марії Іванівни Полякової: «Начались налєты на церковь, украли первые образа... грабители нагнели — автогеном вырезались решетки и грабили уже и книги. ... В день Рождества Пресвятой Богородицы 21 сентября 1998 г. свершилось самое страшное злодеяние — бандиты сожгли церковь. Загорелась она ночью с левых боковых дверей, наверное, дверь резали автогеном, потому что в той стороне потом нашли газовый баллон...» [Таранец, 2004, с. 285].

Зберігся чудовий малюнок церкви Святого Миколая в с. Горностайпіль Іванківського району (рис. 8, 3) [Вашко, 2003, с. 111] і опис 1922 р.: церква дерев'яна на цегляному фундаменті, побудована у 1778 р. коштом парафіян. У 1895 р. розширена добудовою двох бічних віктарів і дзвіниці. Покрівля була залізна. Дзвіниця дерев'яна, в одному зв'язку з церквою, вкрита залізом. Розмір: 45×21¼ арш. Оцінена на 7000 руб. [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 162].

У той час церкви використовували як клуби, перетворювали у колгоспні комори, розбирали, а деревину використовували на нове будівництво. Мужньо боронили церкву жінки з с. Горностайпіль. Ярослав Тарас, за матеріалами польових досліджень Житомирського та Київського Полісся у 1994—2003 рр., наводить свідчення мешканців села щодо подій 30-х рр.: «Церкву запечатали під час голоду. Жінки не давали «вовкам» скидати хрести та дзвони. «Вовками» (ті, що скидали — Я. Т.) були місцеві. Під час цього протистояння арештували багато людей тому, що за ними шпигували місцеві жиди. Варку і Малаху засудили та зіслали в Архангельськ. Малаха після війни повернулася, Варка на виселках померла. Церковний сторож Демко помер в тюрмі». Такі акції проводились із вживанням алкоголю. «Власть в с. Горностайпіль поставила водки п'яницям і вони поламали хрести і поставили флаги на кумполі» [Тарас, 2013].

Церква Різдва Богородиці в с. Ладижичі була побудована 1742 р. Через 100 років, у 1842 р. до неї було добудовано тамбур із заходу та прямокутний зруб, біля північної стіни віктаря [Похилевич, 2005, с. 126]. Вона належала до поліських тридільних одноверхих храмів Київського типу. Зруби прямокутні в плані, нава значно ширша за віктар та бабинець. Церква мала невеличкий восьмигранний однозаломний верх, прихований під чотирисхилим наметовим

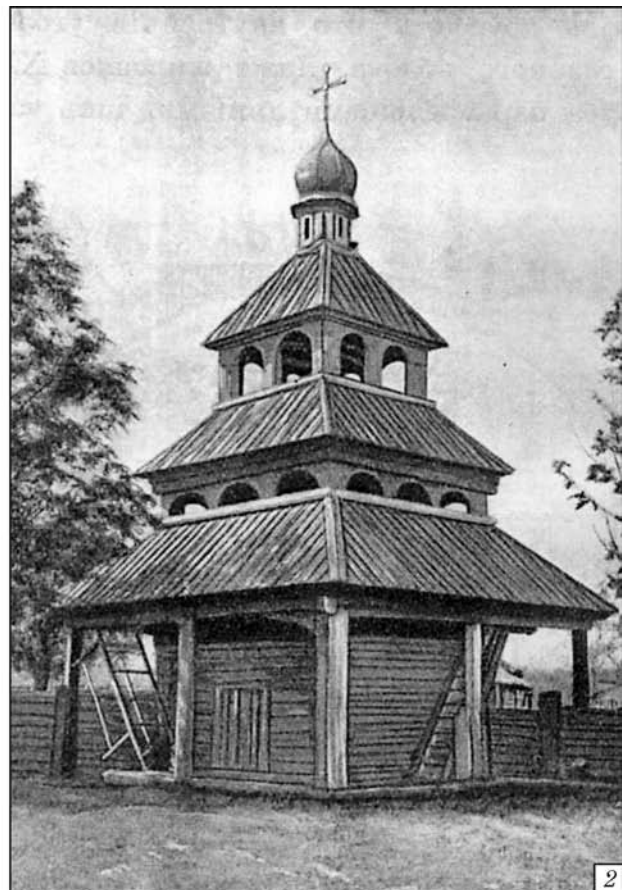

Рис. 4. Церква Іоанна Богослова у с. Оране 1720 р. (1); дзвіниця церкви Різдва Богородиці у с. Ладижичі 1742 р. на світлині Г. Г. Павлуцького (2)

дахом з маківкою. Бабінець і вівтар мали дво-схилі дахи. У 1913 р. коштом прихожан у селі побудували нову велику церкву, на цегляному фундаменті з соснової деревини, а стару розібрали. Загальний вигляд церкви зберігся на акварелі кінця XIX ст. із збірки Імператорської археологічної комісії [Вечерський, 2002, с. 102; Завада, 1996, с. 88—101] (рис. 8, 2). Інтерес представляє і дзвіниця, зображення якої міститься в книзі Г. Г. Павлуцького [Павлуцький, 1905, с. 107—110] (рис. 4, 2).

Воскресенська церква с. Товстий Ліс була побудована у 1760 р. на місці давньої [Трегубов, 1910, с. 324; Похилевич, 2005, с. 132]. Наложала до типологічної групи тризрубних три-верхих поліських храмів Київського типу. Центральна баня світлова, верхи бабинця і вівтаря глухі, приховані під дахом і означені на його гребені масивними глухими маківками. 1868 р. місцевий поміщик Бобров дав на будівництво дзвіниці 800 руб. [Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 397]. 1897 р. із заходу до церкви прибудували притвор з квадратною у плані двоярусною дзвіницею типу «восьмерик на четверику», увінчаною високим наметовим дахом.

1979 р. Постановою Ради Міністрів України будівлю церкви занесли до списку пам'яток архітектури національного значення (ох. № 957) [Пам'ятники..., 1983, с. 148]. Після Чорнобиль-

ської катастрофи село відселили і церква стояла пустою (рис. 5, 1). У 1996 р. на поминальну неділю після Великодня, церква згоріла [Вечерський, 2002, с. 109].

Церква Іоанна Богослова у с. Оране була побудована близько 1720 р. Вже у середині XIX ст. вона була дуже старою [Похилевич, 2005, с. 102]. 1921 р. в описах церковного майна про цю церкву написали: «Храм дерев'яний, очень ветхий, длиною 29, шириною в средней части — 9 и высотой 28 аршин, с пристроенной палаткою, под железной крышей. Неизвестно когда и кем построенный». Оцінили будівлю на 3000 руб. [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 164].

Церква простояла до 1960-х рр., потім її зруйнували. Залишилося на згадку про чудовий поліський храм його зображення [Микитенко, 2008, с. 79] (рис. 4, 1). Сьогодні ТОВ «Майстерня архітектора І. Бикова» розробила проект відтворення церкви.

Дерев'яна Димерська церква Свв. Козьми і Даміана 1754 р. була побудована замість попередньої, про яку відомо, що вона існувала у 1636 р. [Похилевич, 2005, с. 16]. Наприкінці XIX — початку XX ст. науковці досліджували церкву, вважали будівлю чудовим зразком українського дерев'яного будівництва (рис. 5, 3; 8, 1). Незважаючи на висновки науковців, у 1935 р. церква була розібрана колгоспом для

Рис. 5. Воскресенська церква у с. Товстий Ліс 1760 р., світлина 1989 р. (1); будівля колишньої синагоги у м. Чорнобиль (2); Димерська церква Свв. Козьми і Даміана 1754 р. (3)

господарських потреб [Держархів Київської обл., ф. 5416, оп. 1, спр. 6].

На церкву Різдва Христового у с. Болячів Житомирської області, що існує зараз без верхів, звернув увагу київський архітектор Іван Биков. Відомо, що у 1736 р. в селі існувала церква на честь Собору Пресвятої Богородиці, була вона трьохбанною з дзвіницею над бабинцем. Наступну побудували на честь Різдва Христового 1794 р. [Похилевич, 2005, с. 144]. Вона простояла до початку ХХ ст. Оглянув її професор Г. Г. Павлуцький і залишив для нас її зображення [Павлуцький, 1905, с. 107—110]. Звернули на неї увагу в газеті «Киевские Ведомости» (від 3 серпня 1910 р. № 208): «Вниманию археологов. Рада сообщает, что в с. Болячев строится новая церковь, а старая, построенная 217 лет тому назад будет снесена. Между тем, эта церковь представляет большой интерес ввиду своеобразности своей архитектуры: расположение куполов, оригинальности окон в притворе и т.д. Церковь эта раньше была униатскою, почему на колокольне и в самой церкви сохранилось много униатского» (рис. 8, 4). Київський і Волинський генерал-губернатор надіслав газету єпископу Чигиринському Павлу для ознайомлення [ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 18]. На той час нову церкву вже будували за проектом єпархіального архітектора Євгена Єрмакова, затвердженим у 1908 р. [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 244, спр. 237]. Саме остання церква залишилася до нашого часу без верхів (рис. 7, 8).

На території Київського Полісся станом на 1913 р. існували чотири костьоли: у Хабному, Іванкові; Розважіві і в Чорнобилі [Костелы..., 1913, с. 33—34].

У Розважіві існував дерев'яний костюл на честь Святого Іоанна Непомнящого, 1803 р. побудови. Іванківський римо-католицький костюл на честь Успіння Богородиці, 1759 р. побудови, був дерев'яним, на цегляному фундаменті, довжиною 20 арш., шириною 13 арш., висотою 13 арш. Оцінили будівлю при описах 1922 р. на 4000 руб. При костюлі була невеличка стара дзвіниця і дерев'яний будинок, 1860 р. побудови з 6 кімнатами та двома кухнями [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 126].

В архівних документах С. А. Таранушенка залишилися зображення двох костюлів: у Чорнобилі і Хабному [ІР НБУВ, Таранушенко].

Чорнобильський костюл на честь Успіння Божої Матері, 1757 р. — дерев'яний на цегляному фундаменті, трьохкупольний з п'ятьма престолами 5 класу. Підпорядковувався Радомишльському деканату. Відомо, що до цього це був костюл домініканського монастиря, що його побудував Лука Сапега у 1600 чи 1626 р. Нову будівлю костюлу побудував у 1757 р. домініканський ієромонах ксьондз Францишик Мерцлевич з дозволу Київського єпископа За-

луцького. У підвалах костюлу покоїлися тіла членів родин Ходкевичів чи Сапегів. У 1832 р. костюл зробили приходським [Похилевич, 2005, с. 201]. 1851 р. костюл ремонтували. Наприкінці ХІХ ст. будівля знову потребувала ремонту. З опису костюлу 1881 р.: «Наружность костела в виде креста, внутри по обеим сторонам престолы. Имеет длины 32 ар, ширины 22 ар., вышины под потолок 22 ар. По ветхости ныне требует новой крыши, крыша покрыта гонтою. Впереди две башни, соединенные в линию с фронтоном костела и покрытие белою жезтью. Вверху имеют железные кресты. Башня с левой стороны служит колокольней, в ней три колокола средней величины, а вверху башни малый звонок, называемый сигнатуркою. Столбы, на которых завешены колокола, подгнили так, что опасно звонить. Фасад костела с шестью колоннами, в виде галереи устроенный, вверху имеет икону Успения Матери Божией на жести, но теперь совсем стертая, только одна жезть. Костел снаружи ошалеван и побелен белилами, внутри без обшивки выкрашен белилами, а теперь, как внутри, так и снаружи черный и требует покрашения» [ЦДІАК України, ф. 1040, оп. 2, спр. 484]. Близько 1874 р. Наполеон Орда намалював містечко Чорнобиль з боку р. Прип'ять, у центрі малюнка можна розгледіти костюл [Aftanazy. 1993, fol. 99] (рис. 6, 1). На початку ХХ ст. проводились ремонтні роботи. 1922 р. покрівля вже була залізна. Середині і зовні будівлю було пофарбовано олійною фарбою [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 225] (рис. 6, 2). У 1913 р. прочан чоловічої статі Чорнобильського костюлу було 741 [Костелы..., 1913, с. 34].

Костюл на честь Успіння Божої Матері, 1860 р. в містечку Хабне (сучасна назва Поліське) був 4 класу, дерев'яний. Підпорядковувався Радомишльському деканату. Парафія існувала з 1663 р. На 1913 р. прочан чоловічої статі було 4206 [Костелы..., 1913, с. 33] (рис. 6, 3).

Про синагоги на території Київського Полісся поки знайдено небагато відомостей. На цій території існували Горностайпільський, Іванківський, Хабнівський і Чорнобильський раввинати.

У Горностайполі 1783 р. мешкало 100 євреїв, у 1864 р. — 660 [Похилевич, 2005, с. 129]. На єврейському цвинтарі села знаходилося поховання відомого праведника Мордехая Тверського.

1864 р. в Іванкові мешкало 560 євреїв [Похилевич, 2005, с. 131]. 1913 р. там проектували побудувати єврейську школу [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 249, спр. 155]. 1930 р. синагогу в містечку закрили [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1939].

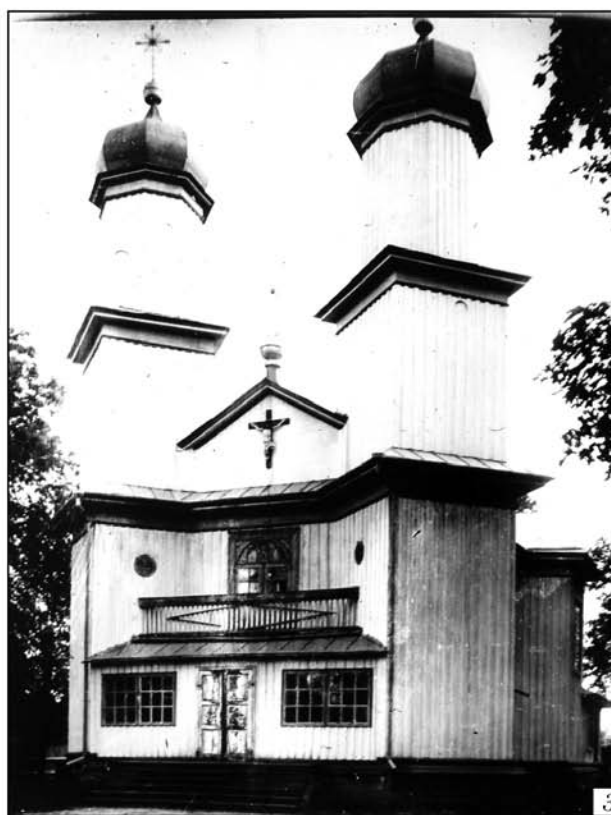
У Хабному 1864 р. мешкало 1123 єврея, будинків було 115, існувало єврейське училище [Похилевич, 2005, с. 132]. 1911 р. було затвер-

1

2

3

Рис. 6. Вигляд м. Чорнобиль на малюнку Наполеона Орди 1874 р. (1); Чорнобильський костьол на честь Успіння Божої Матері у с. Хабне 1757 р., світлина 1920-х рр. із архіву С. В. Таранушенка (2); костьол на честь Успіння Божої Матері с. Хабне (Поліське) 1860 р., світлина 1920-х рр. з архіву С. В. Таранушенка (3)

джено креслення будинку для влаштування в Хабному молитовної школи [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 247, спр. 507]. 1930 р. єврейська громада «Бейс-Гамедриш» Хабного зверталася до органів влади щодо неправомірного закриття синагоги [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1939].

У Чорнобилі 1764 р. було 40 єврейських будинків, 1864 р. — 378 будинків, 3683 євреїв, серед яких 14 купців 3-ї гільдії, 5 синагог [Похилевич, 2005, с. 123]. 1907 р. для Чорнобиля розробили проект молитовної школи [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 243, спр. 326].

У 1922 р. по вул. Завальна, 30 була розташована молитовна школа імені Ш. Ш. Тверського: «дом дерев'яний, штукатурений на каменному фундаменті о 4-х комнатах, кривий железом» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919, арк. 299]. У 1930-х рр. почалося масове закриття церков, костьолів та синагог. Збереглася таємна справа про закриття однієї з синагог у Чорнобилі: «Трудяще єврейське населення Чорнобиля порушило справу про закриття синагоги «Бес-Гамедриш» та використання приміщення під клуб. Голосувало за закриття 1500 та підписало 194 особи із

загальної кількості населення 1800 осіб. ... Додається крім всього витяг з протоколу у мітинг-карнавалу з 13.X.1929 р., яке влаштували на протест єврейських свят — було 1500 присутніх. Заява робітників-кустарів євреїв, підписано 194 ч., підписи не перевірялись, протоколів немає. В Чорнобилі є ще 8 синагог: Бейс-Яков — 98 чол.; Кузнецов — 56 чол.; Сапожників — 69 чол.; Громадська — 88 чол.; Портних — 64 чол.; Месаскін — 59 чол.; Синагога — 83 чол.; Васикін — 65 чол. В Бес-Гамедриш було 92 чол.» [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1939]. До сьогодні в Чорнобилі збереглася будівля однієї з колишніх синагог. За радянських часів у двоповерховому приміщенні було розташовано військомат. При огляді будівлі була знайдена цеглина, що випала з кладки стіни, з позначкою «Ф. Б.». Так маркував цеглу у своїх цегельнях у 1860-х рр. відомий київський підприємець Фелікс Березовський. Відповідно, тоді й була побудована синагога. Сьогодні будівля колишньої синагоги руйнується, як і все місто (рис. 5, 2).

Існувала синагога у с. Кухарі, для неї пристосував свій будинок Йосип Кабановський [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 248, спр. 360], але місцеві мешканці про неї не пам'ятають.

У середині XIX ст. в Димері мешкало 470 євреїв. 1853 р. біля Димера було відведено 11 земельних ділянок по 6 десятин для того, щоб там оселилися євреї і на пільгових умовах обробляли землю [Похилевич, 2005, с. 16]. 1910 р. в Димері побудували молитовню і єврейську лазню [Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 246, спр. 365; оп. 248, спр. 543].

Наведена вище інформація — лише поверхневий огляд культурної архітектури Київського Полісся XVIII — початку XX ст. Архітектурна спадщина регіону потребує подальшого дослідження, популяризації й збереження пам'яток, що вціліли до нашого часу.

Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. — К. 2002. — 556 с.

Горбенко Е. В. Ансамбль Николаевского монастыря начала 19 века. Подготовка материалов к своду памятников истории и культуры народов СССР по Киевской области // Государственная архитектурно-строительная библиотека им. В. Г. Заболотного. — 72/ НТЗ-1748-250385. — К., 1990 — С. 30.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 227, спр. 105: 1891 г. Проект постройки церкви в Кухарях.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 229, спр. 9: 1893 г. О постройке церкви в с. Сидоровичи.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 235, спр. 127: 1899 г. Об утверждении проекта на постройку церкви в с. Феневичи.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 240, спр. 258: 1904 г. О разрешении постройки церкви в Моисейках.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 242, спр. 143: 1906 г. Проект старообрядческой церкви в Красиловке Радомысльского уезда.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 243, спр. 326: 1907 г. Проект молитвенной школы в м. Чернобыль.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 244, спр. 237: 1908 г. Проект церкви в с. Болячев Радомысльского уезда.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 246, спр. 365: 1910 г. Утверждение чертежа еврейского молитвенного дома в Дымере.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 247, спр. 507: 1911 г. Утверждение чертежа дома Нахмана Скородинского, в котором евреи м. Хабно предполагают открыть молитвенную школу.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 248, спр. 85: 1912 г. Проект постройки каменной с деревянным куполом старообрядческой церкви в с. Замощье Радомысльского уезда.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 248, спр. 360: 1912 г. Утверждение чертежа дома Йосифа Кабановского для еврейского молитвенного дома в Кухарях.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 248, спр. 543: 1910 г. Проект и смета на постройку еврейской общественной бани в Дымере.

Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 249, спр. 155: 1913 г. Еврейская молитвенная школа в Иванкове.

Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 354: 1868 г. О выдаче крестьянам с. Коленец пособия от казны на постройку новой церкви.

Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 397: 1868 г. О пожертвовании помещиком Бобровым на строительство колокольни в с. Толстый Лес 800 руб.

Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 526: О постройке новой каменной церкви в местечке Чернобыле.

Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 556: 1873 г. Об оказании со стороны казны пособия на сооружение новой церкви в с. Волчков Радомысльского уезда.

Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 1020: 1860—1868 гг. О постройке церквей в Киевской губернии.

Держархів Київської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 1058: 1879 г. О строительстве храма в Радомышле.

Держархів Київської обл., ф. 5416, оп. 1, спр. 6: 1946 г. Переписка об охране памятников архитектуры.

Держархів Київської обл., ф. 5418, оп. 1, спр. 339: 1968 г. Переписка об охране памятников архитектуры.

Ерофалов Б. Подготовка материалов к своду памятников истории и культуры народов СССР по Киевской области // Государственная архитектурно-строительная библиотека им. В. Г. Заболотного. — 72/ НТЗ-1800-059532. — К., 1990. — С. 188—189.

Завада В. Архитектура дерев'яних храмів Полісся за архівними джерелами // Архітектурна спадщина України. — К. 1996. — Вип. 3. — Ч. 2. — С. 88—101.

Івашко Ю. Дерев'яне церковне зодчество Київщини. — К., 2003. — 120 с.

ІР НБУВ, ф. 278, № 147; ф. 278, № 906. *Таранушенко С. А.* Фото, рисунки пам'яток архітектури Київщини.

Костели в Луцко-Житомирской епархии. — Житомир, 1913. — 56 с.

Микитенко Т. Іванківщина. Перлина Поліського краю. — К., 2008. — 128 с.

Павлуцкий Г. Г. Древности Украины. — Вып. I. Деревянные и каменные храмы. — К., 1905. — 124 с.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. Справочник-каталог. В 4-х т. — К., 1983. — Т. 1. Киев и Киевская область / Редкол.: Ю. С. Асеев (отв. ред.) и др. — 160 с.

Похилевич Л. Город Чернобыль (Киевской губернии), описанный отставным военным Л. П. 1884 // Похилевич Л. Краєзнавчі праці. — Біла Церква, 2007. — 340 с.

Похилевич Л. И. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. 1864. — Біла Церква, 2005. — 642 с.

Похилевич Л. Уезды Киевский и Радомысльский. 1887 // Похилевич Л. Краєзнавчі праці. — Біла Церква, 2007. — 340 с.

Таранец С. В. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии. — К., 2004. — 352 с.

Таранец С. Джерела з історії старообрядства Правобережної України кінця XVIII — початку ХХ століття. — К. 2007. — 456 с.

Тарас Ярослав. Руйнування Української церкви — складова голодоморної стратегії: За матеріалами польових досліджень Житомирського та Київського Полісся у 1994—2003 роках. — 2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocini-nkvd/rujnuvannaukraienskoie-cerkvskladovagolodomornoiestrategiieavtortarasaroslav>

Трегубов С. Памятная книжка Киевской епархии на 1910 г. — Киев-Одесса, 1910. — 279 с.

ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1939: 1930 г. О закрытии молитвенных домов по Киевскому округу.

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 919: 1922 г. Описи будівель і майна церков і монастирів України. — 399 арк.

ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 2: 1944 г. Списки действующих православных церквей и духовенства на территории Украинской ССР по состоянию на 1 ноября 1944 года.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 876, спр. 687: 1894 г. О ремонте церкви в с. Воздвиженское Радомысльского уезда.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1055, спр. 262: 1895—1896 гг. О постройке новой церкви в Феневичах Радомысльского уезда.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 563, спр. 13: 1879 г. Ведомость о числе разрешенных и оконченных в 1878 г. церковных построек, произведенных без пособия от казны в Киевской губернии.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 575, спр. 8: О числе построенных в крае православных церквей в период действия Высочайше утвержденных 7 декабря 1867 г. правил.

ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 18: 1910 г. Заметка из газеты «Киевские Ведомости» о значении церкви в Болячеве и сопроводительная записка Киевского губернатора председателю Киевского общества охраны памятников старины и искусства.

ЦДІАК України, ф. 1040, оп. 2, спр. 484: 1881 г. Визитная опись Чернобыльского костела за 1876—1881 гг. Луцко-Житомирская епархия.

Якушин Н. К 20-летию Чернобыльской трагедии. По материалам «Официального сайта Украинской Православной Церкви» — 27.04.2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://radonezh.ru/monitoring/k-20-letiyu-chernobylskoy-tragedii-protioierey-nikolay-yakushin-22350.html>.

Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1993. — Т. XI В. — 562 fig., 288 fol.

Е. В. Бряк

КУЛЬТОВЫЕ СООРУЖЕНИЯ КИЕВСКОГО ПОЛЕСЬЯ

Современное Киевское Полесье территориально состоит из Иванковского, Полесского и части Вышгородского районов. До 1917 г. это была территория Радомысльского уезда. По состоянию на 1910 г. на этой территории находилось 39 православных храмов, 3 старообрядческие церкви, 2 старообрядческих монастыря, 4 католических храма и большое количество синагог, молитвенных домов и молитвенных школ. На сегодняшний день из всего многообразия культовых сооружений сохранилось 8 церквей, руины церкви Иконы Казанской Божьей Матери возле с. Замощье и остатки Пустынно-Николаевского мужского монастыря. Костелы не сохранились, синагоги и еврейские молитвенные дома были разрушены или перестроены так, что сегодня очень трудно их идентифицировать.

В статье рассматриваются памятники архитектуры — культовые сооружения Киевского Полесья — те, что сохранились до нашего времени и те, что известны нам по фотографиям, рисункам и чертежам конца XIX — начала XX ст. По каждому рассматриваемому объекту представлена информация о строительстве храма, краткое его описание, судьба объекта на протяжении XX ст.

Ключевые слова: церковь, памятник архитектуры, культовое сооружение, костел, синагога.

O. V. Breyak

KYIVAN POLISSYAN CULT STRUCTURES

The paper deals with architectural sites — Kyivan Polissyan places of worship, that have survived and those, which we can observe only on images, pictures and drawings of the late 19th — early 20th centuries. Story about each object contains information about its construction, brief description and information about its fate during the 20th c.

Modern Kyivan Polissya geographically consists of Ivankiv, Poliss'ky and partially Vyshgorod districts. Before 1917 it belonged to Radomyshl' county. 39 Orthodox churches, 3 Old Believer churches, 2 Old Believer monasteries, 4 Catholic churches and many synagogues existed there in 1910. But only 8 churches, "Our Lady of Kazan Icon" church ruins near Zamoshshya village and remains of Desert-Nicholas Friary exist now.

Polish Roman-Catholic churches haven't been preserved. Photos of couple of them are kept in S. A. Taranushenko's archive: in Chernobyl and Habne (modern Poliss'ke).

A little information about synagogues of Kyivan Polissya is also known. There were Hornostaypil, Ivankiv, Habno and Chornobyl rabbinatias in that area. Synagogues and Jewish prayer houses were destroyed or rebuilt for household needs during the 20th century. Today they are generally not identified. Information about synagogues in Kyivan Polissya villages and towns has been obtained from archival sources.

Keywords: church, architectural site, cult building, Polish Roman-Catholic church, synagogue.

Одержано 30.01.2016

Рис. 7. Культові споруди Київського Полісся: 1 — руїни церкви Замошенського Ікони Казанської Божої Матері жіночого монастиря 1914 р. (фото А. А. Сорокуна); 2 — Воздвиженська церква с. Любимівка 1859 р.; 3 — Михайлівська церква с. Красно 1905 р.; 4 — церква на честь Різдва Пресвятої Богородиці у с. Вовчків; 5 — церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Мусійки 1907 р. (фото 2007 р.); 6 — церква Олександра Невського у с. Феневічі 1902 р.; 7 — церква Іоанна Богослова у с. Сидоровічі (фото 2007 р.); 8 — церква Різдва Христового у с. Болячів Житомирської обл. 1908 р.

Рис. 8. Культові споруди Київського Полісся: 1 — димерська церква Свв. Козьми і Даміана 1754 р.; 2 — церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Ладижичі 1742 р. Акварель зі збірки Імператорської археологічної комісії кінця XIX ст.; 3 — Миколаївська церква у с. Горностайпіль 1778 р.; 4 — церква Різдва Христового у с. Болячів Житомирської обл. 1794 р.; 5 — ікона «Спас Чорнобильський»